

РОМАН, ЯКИЙ НЕ ВДАЛОСЯ “СПАЛИТИ” (ДО ПИТАННЯ РЕЦЕПЦІЇ “СОБОРУ” О. ГОНЧАРА)

У статті проаналізовано рецепцію “Собору” О. Гончара з огляду на різні її аспекти як в Україні, так і в діаспорі (Ю. Бойко, В. Дончик, І. Кошелівець, Д. Павличко, А. Погрібний, Л. Рудницький, Є. Сверстюк, Г. Тютюнник, Ю. Шерех).

Крізь призму сприйняття твору насамперед Ю. Бойка (його стаття “Спалений роман” – один із перших відгуків на твір Гончара в діаспорі – майже невідома та не оприлюднена в Україні) осмислено функціональність “Собору” в тогочасному розвитку української літератури, нерозривно (!) пов’язаному з соціокультурним життям.

Ключові слова: рецепція, літературний розвиток, соціокультурне життя, світовий контекст.

Olha Teterina. Novel That Was Set on Fire but Never Burnt Down (on Reception of “The Cathedral” by O. Honchar)

The paper considers reception of O. Honchar’s novel “The Cathedral” (“Sobor”) taking into account its controversial manifestations, both in Ukraine and in the diaspora (Y. Boyko, V. Donchuk, I. Koshelivets, D. Pavlychko, A. Pohribnyi, L. Rudnytskyi, Y. Sverstiuk, G. Tiutiunnyk, Y. Sherekh).

The functional role of “The Cathedral” in the development of the national literature, then inseparably linked with the social life of Ukraine, is conceptualized, first of all, based on Y. Boyko’s ideas (whose article “Incinerated Novel”, one of the first reviews on this Honchar’s book in the diaspora, remained unknown in Ukraine until now).

The researchers’ opinion of this novel as a ‘culmination’ of the writer’s creative work is actualized considering its powerful nation-building role, and, at the same time, a special attention of the writer, who was a representative of ‘poetic realism’ (A. Pohribnyi) in the Ukrainian literature, to such national spiritual values as native language, culture and history. There is an internal connection of the symbolic images of the cathedral (“The Cathedral”) and the Mother of God (“Your Star”) with the author’s thoughts about the fate of his people on a ‘planetary scale’ running through all his literary work.

It is stated that O. Honchar’s novel “The Cathedral”, while promoting national literary tradition, rises to the highest level in comprehension of universal human problems, remaining nevertheless deeply rooted in its Ukrainian ground and promoting national literary tradition. This ‘universal piece of art’ (L. Rudnytskyi) is still extremely relevant and serves as ‘a tower of strength’ (Y. Sverstiuk) for spirituality of the nation.

Keywords: reception, literary development, sociocultural life, global context.

*“Собор” – як знак перемоги
О. Гончар*

Нині загальноновизнано, що переклади, вибудовуючи “великі мости”, за словами Г.-Г. Гадамера, між різними мовами, літературами та ширше – культурами, є “найважливішим показником популярності письменника” [14, 138]. На цьому наполягає автор англомовної інтерпретації “Собору” Л. Рудницький.

Переконливо потверджують ту ж думку твори О. Гончара, перекладені 67 національними мовами. Та “Соборові” – “найкращому і водночас найконтroversійнішому роману” митця [18, IX] – у цьому довгому перелікові, що репрезентує “голос” нашої літератури у “світовому концерті” (П. Брюнель), завжди належатиме особливе місце...

“Будь-який мистецький твір, – як слушно зауважує С. Грабовський, – це не лише текст, а й контекст його появи та соціокультурного життя” [9, 8].

Дослідники констатують потужний вплив “Собору”, що винятково “пожвавив інтелектуальне життя нації” [18, XII]), на суспільство як в Україні, так і в діаспорі. Його ж націєтворчу роль не тільки в тогочасному розвитку української літератури (за колоніальної ситуації), а насамперед у духовно-культурному житті (чи виживанні!) свого народу загалом важко переоцінити.

Зараз можна осмислювати (з огляду на актуальність проблеми літератури в системі мистецтв) типологічну відповідність відтворення “коду” духовного самозбереження в “Соборі” О. Гончара та, скажімо, у скульптурній композиції О. Родена “La Cathedrale”. Тоді ж ішлося про інше, про виклик-протест-потрясіння... У цьому переконує і сприйняття твору О. Гончара його молодшим сучасником Г. Тютюнником: “Щойно прочитав “Собор”! Орлиний, соколиний роман Ви написали, роман-набат! <...> В наш час, ніби тихий, ніби благий – тільки вужине шелестіння під ногами чути... – і “Собор”! Здавалося б, нормалізація (як же: культу не було, були “окремі помилки”, <...> 37-й рік не такий уже й злочинний) – і раптом “Собор”! Здавалося б, усе минулося... народ, від якого забрано й приховано історію його ДУХУ, як приховують від прийомної дитини, хто її батьки і куди вони поділися, – народ цей зник, “безмолвствует” – і раптом “Собор”! <...> Це написано геніально <...> тому й страшно, жакливо...” [11, 227–228].

Офіційну реакцію-відповідь не важко було передбачити. Зосібна, Г. Тютюнник у цитованому листі писав і про це: “О, як засичить ота наша ретроградська гидь, упізнавши сама себе” [11, 227]. І “засичала”... ішлося навіть про арешт письменника, на що, безперечно, очікував і він сам, бо ж перед тим (та й після того) доводилося рятувати багатьох своїх однодумців¹.

Незапланованими тоді були “гарячий” виступ Д. Павличка в оборону роману на одному із засідань Спілки письменників України та вельми переконливі, хоча й самотні оплески В. Дончика, що, за спогадами поета, “розірвали мертву тишу”, як зрештою й сам твір-повідання сучасникам та майбутнім поколінням... На диво, роман одразу опубліковано аж трьома накладками в підрадянській Україні, і він встиг набути потужного розголосу перед довгою (майже на 20 років!) забороною².

Зі щоденникових записів О. Гончара, які вдалося оприлюднити лише після здобуття Україною незалежності, довідуємося, що за кілька років до появи “Собору”, у 1965 р., відомому репресіями проти української інтелігенції, автор писав: “Яка дика епоха! З якою сатанинською силою нищилася Україна! За трагізмом долі ми народ унікальний... Але сталінщина своїми жахіттями, державним садизмом перевершила все. Геноцид винищив найдіяльніші, найздібніші сили народу. За які ж гріхи нам випала така доля?”. Болісні роздуми художника слова над цими питаннями промовисто засвідчує його роман.

¹ О. Гончар підтримував і захищав І. Гончара, І. Дзюбу, О. Заливаху, Л. Костенко, М. Лукаша, Д. Павличка, І. Світличного, Г. Тютюнника, І. Чендея, М. Шумила та інших (це засвідчують щоденникові записи й епістолярій письменника).

² Показові слова Д. Павличка, свідка тих напружених і трагічних часів, про автора “Собору”: “Найважливіше, що характеризувало О. Гончара як людину – це його непоступливість перед армією пристосуванців і донощиків <...> у боротьбі проти головного Гончарового роману “Собор” <...> Пленум ЦК КПУ засуджує “Собор”, ламається і Шелест, повторює химерні заяви Ватченка, з’являється ганебна стаття Миколи Шамоти <...> по всій Україні підняли голови совки, хахли, перекинчики... а він мовчить... Його викликають в ЦК КПУ, спочатку намагаються змусити переробити твір, потім просять переробити декілька речень... А він мовчить... Минають тяжкі роки... Викликає Маланчук, просить Гончара визнати не всю, а тільки якусь одну тезу критики “Собору”, і це <...> забезпечить Гончареві місце <...> всюди, де він повинен бути. Але Гончар мовчить, він зневажає всі спокусливі посягання на його честь, переконаність, самопошанованість. Мовчить, як Бог” [12, 151].

Прикметна різновекторність рецепції “Собору” серед представників науки про літературу не тільки в Україні, а й в еміграції (з огляду на дискусійну проблему її “двоколіїності”¹, що, утім, не завжди означала альтернативність²).

Якщо офіційна реакція на Гончарів “Собор” в УРСР була абсолютно передбачуваною, то критика з боку української діаспори виявилася несподіваною. “Деякі крайні еміграційні кола дошукувалися у творі розтлінних комуністичних ідей і з політичних міркувань засуджували “Собор” і його автора мало не як “большевицьку провокацію”. З другого боку, в Україні не бракувало таких, які в “Соборі” добачали впливи “буржуазного націоналізму”, ворожої пропаганди... Не зважаючи на це твір масово читали українці в усьому світі, ним захоплювалися найширші кола громадськості, його довго і палко обговорювали” [2, 9–10], – писав у передмові до праці Є. Сверстюка “Собор у риштованні” (1970) М. Антонович, стверджуючи, що “автор переконливо обороняє О. Гончара від несумлінних критиків” [2, 12].

У цьому контексті заслуговує на особливу увагу реакція еміграційного вченого Ю. Бойка-Блохина, який одним із перших відгукнувся на появу Гончарового “Собору” 1968 р. 9 жовтня цього ж року у впливовому німецькому періодичному виданні “Frankfurter Allgemeine Zeitung” з’явилася стаття дослідника під промовистою назвою “Der verbrannte Roman” (“Спалений роман”)³, близька за логікою думки надрукованій через два роки праці Є. Сверстюка. Ця публікація

¹ Це віддзеркалює “діалог через океан” О. Гончара та Ю. Шевельова, який показує всю складність, суперечливість, а почасти й близькість поглядів на спільні для всього українства проблеми (про це йдеться в праці В. Абліцова “Діалог через океан”, 2012 р.). Не випадкова й зустріч О. Гончара з Ю. Бойком, що відбулася вже в 1990-х роках. Ось що записав письменник у своєму щоденникові 14.09.92: “Цими днями – досить приємне “нашестя” на нашу фазенду діаспорних професорів: позавчора був гість із Мюнхена Юрій Бойко-Блохин (виявив бажання познайомитись), вчора Юрій Вод[одимирович] Шевельов (теж досить настійно домагався зустрічі)... Мюнхенський Бойко – для мене відкриття, подарував свої вибрані праці, серед яких просто блискучі є. Діаспора щодалі відчутніше збагачує нашу культуру, котра, на жаль, переживає зараз тяжку кризу, виявившись беззахисною перед ринком, та ще при дивовижній, несподіваній байдужості держави” [8, 434]. Після цієї зустрічі Ю. Бойко також залишив запис у сімейному альбомі Гончарів: “Сповнений глибокої вдячності за ширі розмову, за обговорення болючих проблем української культури, духовності і перспектив на майбуття. Проф. др. Ю. Бойко-Блохин”.

² Нині актуальна думка про єдність українського літературознавства [6, 140], обумовлена “закоріненою у спільному етногенетичному й духовному ґрунті”, за словами Ю. Барабаша, єдністю національної літератури як “нескінченно багатого варіативного <...> суперечливого, та водночас і парадоксального, цілісного феномену” [3, 56–57]. Дослідники зауважують: О. Гончар, стверджуючи у своїх творах, насамперед у “Прапороносцях”, що українці – “це нація, здатна бути нацією самовідданих лицарів, <...> в цьому сходився зі, здавалося б, непримиренними своїми ідеологічними опонентами – Донцовим чи Маланюком” [9, 8]. Це засвідчує й передмова митця до останнього прижиттєвого видання “Прапороносців” (1993), що, на жаль, не ввійшла до нього (зберігається в приватному архіві письменника). О. Гончар, якого саме воїни-побратими надихнули написати роман (адже на фронті він пообіцяв собі: “Якщо лишуся живим, розповідь про вас”), зауважував: “Ширилися плітки, що автор переробляє трилогію відповідно до вимог кон’юнктури. Ні, цей твір, іде до вас, читачі, – в такому вигляді, як був написаний і в якому його читали мільйони людей і в нас, і в багатьох країнах світу.

Такі були ми. Не вільні від ілюзій, піддані заблудженням, але правдиві в головному: не режим ми захищали, що був такий несправедливий до нас і до наших народів, ні, ми захищали рідну землю, допомагали визволятися від фашизму іншим – ось у чому була найвища правда. І коли сказати про твір, що він про визволителів, про солдатів свободи, то це не буде перебільшенням...

Видання це хай буде подарунком живим до 50-річчя перемоги і вінком пам’яті тим, хто в їх ім’я пожертвував найдорожчим – своїм життям”.

³ Досі ця праця була невідома в Україні та лишається поза увагою науковців діаспори. Працюючи з архівними матеріалами Ю. Бойка, я довідалася про існування статті “Спалений роман”, однак самого тексту не виявила в архіві дослідника. На прохання відшукати статтю вченого в бібліотеках Німеччини відгукнулися друзі сім’ї О. Гончара та шанувальники його творчості з Лейпцига. Користуючись нагодою, висловлюємо щіру вдячність із цього приводу подружжю Бьорнерів, а також письменниці Тетяні Куштєвській та Дітеру Карренбергу (засновникам першої Міжнародної недержавної українсько-німецької літературної премії ім. Олесь Гончара за найкращий твір молодого автора, яка існує з 1996 р.). Важливо також звернути увагу на датування статті Ю. Бойка-Блохина “Спалений роман”. В. Абліцов у книжці “Олесь Гончар. Ілюзії і дійсність” (2018) помилково вважає, що вчений написав її після 1970-х років (с. 120). Те саме стосується і статті цього ж автора про роман “Прапороносці”, насправді написаної 1952 р.

не лише посилювала й без того небувалий для української літератури резонанс “Собору” у світі (адже тільки за 1968 р. твір витримав сім видань, чотири з яких еміграційні [див. ширше: 2, 9]), а пропонувала свою інтерпретацію роману. Це мало принципово важливе значення з огляду на вельми дискусійне сприйняття твору, як в Україні, так і на Заході.

Ю. Бойко приділяє особливу увагу протистоянню тоталітарному тискові, спрямованому насамперед на девальвацію таких національних цінностей, як мова, культура, духовність (це засвідчують праці та епістолярій ученого). З цього приводу дослідник писав про “окремих еретиків”. До них, безперечно, належав й М. Лукаш, переклад “Фауста” якого не залишився поза увагою вченого [4]. Лукашеве тлумачення українською мовою цього світового шедевр за своїм не тільки загальнолітературним, а й націєтворчим, “мовоохороним” та духовностверджувальним значенням на той час можна порівняти з першою українською інтерпретацією І. Франка цього твору. У такому контексті Ю. Бойко розглядав і “Собор” О. Гончара.

Адже роман, близький поемі Й.-В. Гете за осмисленням загальнолюдських проблем¹, сигналізує про загрозу духовного виродження, “вибухнув” пророчим застереженням: “Собори душ <...> бережіть!” [7, 565].

Рецепція вченого дисонувала своїми акцентами зі сприйняттям “Собору” й тими еміграційними літературознавцями (зокрема, І. Кошелівцем, Ю. Шерехом), які, зосереджуючи увагу на проблемі стилю, закидали письменникові “мистецьку недосконалість” [10, 45–49; 16, 347–348]².

Ю. Бойко зауважував, що заборона твору недвозначно вказувала на нестерпну духовну, літературну та політичну ситуацію в УРСР. Дослідник звернув увагу на показовий факт, коли майже весь тираж роману було спалено, а відтак констатував: “Собор” Гончара – частина нелегальної літератури в Україні” [17, 24]. Письменник, на думку вченого, переконував своїм твором, що “без найрішучіших перетворень, без повного знищення духу сталінського догматизму та його руйнівних наслідків в усіх галузях життя неможливо рухатися далі”. Адже головна мета цього режиму полягала в тому, щоб “примусити український народ забути про своє минуле” [17, 24].

У романі вповні розкривається “основне джерело Гончаревої творчості”, його Л. Рудницький, багато в чому суголосний Ю. Бойкові, окреслює як “майже релігійну шану до звитяжної минувшини своєї нації³, тонко налаштовану соціальну свідомість і тепле щире ставлення до людини” [18, VIII]. Це віддзеркалюють філософські питання, що найбільше хвилюють автора “Собору” та його героїв. На думку Ю. Бойка, показовими є глибокі роздуми мешканців Зачіплянки над проблемою пам’яті народу про своє минуле (“Людина має пам’ять, що сягає в століття, тим то вона й людиною є”); проблемою збереження рідної мови та історії, майбутнього національних культур; проблемами духовного саморозвитку (зміцнення “сили віри та почуттів”), взаємозумовленості мистецтва та свободи (“Що станеться із мистецтвом, цим, може, останнім притулком людської свободи?”⁴) [17, 24].

¹ До речі, “Фаустові” Гете поряд із “Божественною комедією” Данте належало особливе місце серед лектури українського автора, як засвідчують його щоденникові записи.

² В “Одвертому листі до Ю. Шереха” Ю. Бойко писав ще 1947 р.: “Критика, на мою думку, може зробити набагато більше, ніж припускаєте Ви, але лише тоді, коли сама критика тісніше зв’язана з життям” [5, 358]. Щодо літератури, то “вона [література. – О. Т.]... розвивається нормально тоді, – вважав учений, – коли на неї впливають не тільки явища вузько духовного порядку, але вся сума соціальних процесів, що відбувається в даній національній свідомості” [5, 358].

³ Це промовисто засвідчують і нотатки до ненаписаних, на жаль, романів О. Гончара “Яворницький і Махно” та “Великий луг”, що зберігаються в приватному архіві письменника.

⁴ Із приводу цих роздумів Миколи Баглая цікава рефлексія Л. Рудницького, який вважає, що “свобода – основна тема роману”: “Собор стає символом залежності мистецтва від свободи і символічним взаємозв’язком між обома: високе мистецтво – найвищий вияв справжньої свободи” [18, X].

Осмишуючи широкий діапазон проблем у романі, Ю. Бойко вказував і на його загальнолюдський характер: “Собор” – “це твір про українську сучасність, про страждання й радощі пересічної людини, про міркування й сумніви мислячого українця та про долю світу” [17, 24].

Важливим є спостереження вченого щодо композиції твору: “<...> роман не має початку, він губиться в глибинах віків, він не має й кінця”. Дослідник зазначав: “<...> невідомо, чи буде зруйновано собор. Але народ вірить у непорушне минуле і майбутнє, яке з того минулого виростає” [17, 24]. Можливо, у цьому криється відповідь на питання, що над ним замислювався митець і через 25 років. У своєму щоденникові (25.06.1993) О. Гончар писав: “Хотілося б прозирнути у майбутні тисячоліття. Чи буде там Україна, яка нині так зникає, відбронюючи себе перед силами зла?” [8, 474].

Увагу літературознавців, які інтерпретують зміст Гончарового роману (він, до речі, винятково споріднений із ученням Г. Сковороди про “дві “натури” і три світи), привертає багатозначність та різноплановість його головного символу. Це, з одного боку, козацький собор – “чудова пам’ятка українського бароко” (“горда поема степового козацького зодчества”) [7, 446], він є “символом людської долі”, як зауважує Ю. Бойко¹. А з другого – це “втілення духу предків-козаків” [17, 24], внутрішній храм кожного, що допомагає не втратити себе (як часточку свого народу!) та долучитися до “великого собору, – за словами Є. Сверстюка, – людської цивілізації” [15, 20]².

Обернений до сучасності в розкритті вічної теми (до неї зверталися світочі всіх часів, зокрема Гете з Данте, та звертатимуться й надалі їхні наступники), це твір про споконвічну боротьбу Добра зі Злом (у найширшому розумінні) за збереження Духовності, “пошук опори” якої, на переконання Є. Сверстюка, є його основним сенсом [15, 29]. Однак йдеться не про поетизацію вселюдського Собору, – стверджував дослідник, – а передусім про цілком конкретні втілення його в собі, про вироблення власної індивідуальності <...> як надійної опори для культури та духовного життя. І перед кожним – різка альтернатива – бути або сином свого народу, або його лукавим наймитом і мародером” [15, 20].

Водночас, наголошуючи на “універсальності” символу собору, Л. Рудницький констатує, що роман О. Гончара виходить за межі особистісного та національного³, а відтак “стає універсальним твором мистецтва” [18, XIII].

Англомовний переклад “Собору” Л. Рудницького, здійснений у співпраці з Ю.Ткачем, та його передмова “Oles’ Honchar: The Man and His Mission” [18, VII–XIII], у якій автор розкриває багатоплановість твору та різні аспекти його проблематики, що репрезентують українську літературу на “світовому форумі” (В. Державин), переконливо демонструючи її загальнолюдський вимір, і це вельми показово, зокрема, й з огляду на питання рецепції роману.

Самоочевидна, надто з перспективи сьогодення, виняткова актуальність і

¹ А. Погрібний додає до цього ще один цікавий “штрих”: “Не випадково прозаїк змальовує цю споруду як живу істоту” [13, 384] (“Вночі собор молодіє. Зморшок часу на ньому не видно... Він мовби повертається до тієї козацької молодості, коли <...> вперше сійнув у цих степах небесними півкулями своїх бань” [7, 435]; “Мовчить собор... він стоїть, думає свою одвічну думу” [7, 686]).

² Розмисли автора “Собору” про долю свого народу у “всепланетарному масштабі” (А. Погрібний), наскрізні для творчості митця, залишаються в центрі й останнього його роману “Твоя зоря” (першу назву якого “Подорож до Мадонни”, що, до речі, символічно перегукується з Маланюковою “Земною Мадонною”, цензура категорично “не пропустила”). Глибинним внутрішнім зв’язком поєднані головні образи цих визначальних творів О. Гончара – образ Собору та образ Мадонни.

³ Цю думку потверджують і есхатологічні мотиви (“атомні дощі, знедуховлення людства і кінець світу”) – “візія і розуміння Гончарем цієї новітньої ядерної епохи” [18, XIII]. Не випадково, що в цьому контексті слова про нащадків (“прийдуть, спитають <...> якими ви були? Що збудували? Що зруйнували? Чим ваш дух трепетав?” [7, 375]) набувають нових відтінків, змушуючи замислитися загалом про перспективи людської цивілізації.

тоді, і зараз Гончаревого “Собору” як твору справді універсального, а водночас і глибоко закоріненого у свій ґрунт. Сучасні реалії нашого буття засвідчують, що “цей роман увійшов у широку читацьку свідомість, – за словами А. Погрібного, – як скрик, протест письменника <...> супроти національного винищування, зневаження України з її історією та культурою та прислужився пробудженню покоління українських патріотів” [13, 402].

Його автор пророче писав своєму щоденнику за кілька років до проголошення Незалежності (1988 р.): “Собор” – як знак перемоги... Захистили його, відстоїмо і все інше: мову, культуру, Дніпро і саму нашу багатостраждальну й незрівнянну, Богом дану нам Україну. Тільки ж будьмо єдині, наснажмося вірою, гартуймо в собі дух!” [8, 201].

У цьому контексті глибоко символічного змісту набуває факт зніційованого О. Гончарем відновлення в Києві, “над Дніпром” (що відбулося вже після смерті письменника), Михайлівського Золотоверхого, якому судилося згодом стати учасником Революції Гідності та прихистити під своїм склепінням тих, хто ціною власного життя за нових обставин виборював Майбутнє свого Народу. За нього так уболівав і автор “Собору” – роману, який не вдалося “спалити”...

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абліцов В.* Олесь Гончар. Ілюзія і дійсність. – Київ, 2018. – 308 с.
2. *Антонович М.* Вступ // *Сверстюк Є.* Собор у ристованні. – Париж – Балтимор, 1970. – С. 9–19.
3. *Бафаши Ю.* Скільки українських літератур у світі? // *Слово і час.* – 2000. – № 1. – С. 55–59.
4. *Бойко Ю.* “Фавст” Гете в перекладі М. Лукаша // *Юрій Бойко.* Вибране. – Т. IV. – Heidelberg, 1990. – С. 177–187.
5. *Бойко Ю.* Одвертий лист до Ю. Шереха // *Бойко Ю.* Вибрані праці. – Київ, 1992. – С. 345–358.
6. *Галич О.* Вітчизняне літературознавство другої половини ХХ століття: на шляху до об’єктивності // *Історія літературознавства. Частина друга: українське літературознавство. Підручник для філологічних спеціальностей.* – Луганськ, 2006. – С. 109–140.
7. *Гончар О.* Собор // *Гончар О.* Тронка. Собор. Романи. – Київ, 1992. – С. 358–687.
8. *Гончар О.* Щоденники. У 3 т. – Київ, 2008. – Т. 3. – 646 с.
9. *Гرابовський С.* Олесь Гончар: людина, яка змогла стати вільною // *День.* – 2015. – 10–11 липня. – № 120. – С. 8.
10. *Кошелівцев І.* Про “Собор” Олесь Гончара. Література й історія, стиль та інше // *Сучасність. Література, мистецтво, суспільне життя.* – Мюнхен, 1968. – Ч. 9 (93). – С. 44–53.
11. *Листи до Олесь Гончара.* У 2 кн. – Київ, 2016. – Кн. 1. – 734 с.
12. *Павличко Д.* Олесь Гончар (Іди за мною!) // *Павличко Д.* Спогади. – Київ, 2015. – Т. 1. – С. 134–156.
13. *Погрібний А.* Олесь Гончар // *Погрібний А.* Літературні явища і з’яви (Статті. Портрети. Силуети. Наближення). – Київ, 2007. – С. 318–406.
14. *Рудницький Л.* Світовий код українського письменства. – Івано-Франківськ, 2010. – 333 с.
15. *Сверстюк Є.* Собор у ристованні. – Париж – Балтимор, 1970. – С. 19–96.
16. *Шерех Ю.* Оглядаючись назад // *Шерех Ю.* Пороги і Запоріжжя. – Харків, 1998. – Т. 1. – С. 345–349.
17. *Воуко U.* Der verbrannte Roman. Olesj Hontschars “Dom” – Literatur aus der Ukraine // “Frankfurter Allgemeine Zeitung” (9.10.1968). – С. 24.
18. *Rudnitsky L.* Oles’ Honchar: The Man and His Mission // *The Cathedral. A novel by Oles’ Honchar.* Translated from the Ukrainian by Yuri Tkach and Leonid Rudnytsky. – Washington – Philadelphia – Toronto, 1989. – P. VII–XIII.

Отримано 15 березня 2018 р.

м. Київ

Нижче друкуємо статтю Ю. Бойка-Блохіна “Спалений роман. “Собор” Олесь Гончара – література з України” (українською переклала Людмила Тавровська; див.: [17]), а також долучаємо фотокопію оригіналу. Подаємо також передмову Леоніда Рудницького (українською переклала Леся Гончар) до англійського перекладу роману “Собор” О. Гончара¹ (див.: [18]).

¹ Йдеться про англійський переклад роману “Собор” О. Гончара, здійснений Леонідом Рудницьким і Юрієм Ткачем у 1989 р.